

ԲԱՆԱԿՆ ԻՆՉՊԷՍ ԱԶԱՏՆԵՑԻ

(Հտիէն ժերարի արկածներից)․

Ձեզ արդէն պատմել եմ, բարեկամներս, թէ ինչպէս անգղիացիներին վեց ամիս շարունակ՝ 1810 թ. հոկտեմբերից մինչև 1811 թ. մարտ ամիսը, պաշարուած դուրսէն մէջ պահեցինք հէնց իրենց ձեռքով պատրաստած ականները մէջ՝ Տօրրես վեդրասում։ Հէնց այդ ժամանակներն էր, որ դէպքի բերմամբ նոցա ընկերակցութեամբ աղուէսի որսի ելանք և ես ցոյց տուի և ապացուցեցի, որ իրենց բոլոր որսորդների մէջ չէր ճարուիլ մէկը, որ հաւասարուէր Կօնֆլանի հուսարի հետ։ Երբ սրարշաւ յետ էի դառնում ֆրանսիական բանակը՝ կենդանու դեռ թարմ արիւնը սրիս ծայրից կաթելիս, իմ բաջութեանս վկայ պահակ-զինուորները, որոնք գտնուում էին յառաջապահ գնդի պահակ-կէտերում, բարձրայն շնորհաւորեցին ինձ, իսկ անգղիացի որսորդները դեռ ևս ունում էին յետևիցս, այնպէս որ ես արժանացայ երկու կողմի գովասանքին ևս։ Աչքերս արտասուքով լցուեցան այն գիտակցութեամբ, թէ ես էի՝ որ այդչափ քաջերի հեացմունքն էի շարժել։ Այդ անգղիացիք, — գիտէք — մեծահոգի հակառակորդներ են։ Նոյն երեկոյեան ստացայ մի կապոց, սպիտակ դրոշակով զարդարուած և հետևեալ հասցէով — Վալուէսն սպանող հուսար սպային։ Կապոցի մէջ, բանից դուրս եկաւ, որ հէնց աղուէսն էր փաթաթուած, որ ես զարկերկիսել էի։ Հետն էլ դուրս ել կարճ, բայց սրտաշարժ մի տոմակ, ճիշդ անգղիացու հոգու արտայայտութիւն, որի մէջ ասուում էր, թէ որովհետեւ ես էի սպանել աղուէսն, ուրեմն և ինքքըս պիտի վայելէի։ Նոքա, ինչ ասել կուզէ, չգիտէին, որ ֆրանսիացիք սովոր չեն աղուէս ուտելու և այդ վարմունքն, ի հարկէ ապացուցանում էր միայն նոցա այն ցանկութիւնը, որ որսը

վայելէ միայն նորան. ով որսի ժամանակ ամենամեծ փառքի էր արժանացել: Եւ որովհետեւ ֆրանսիացիին քաղաքավարութեան հարցերում երբէք պարտական մնալ չէ կարող, ուստի և այդ ազնուատոհմ որսորդներին դարձրի իրենց աղուէսը, խնդրելով հաճել ընդունել ընծաս, իբրև մի անուշ պատառ իրենց հետեւեալ որսորդական նախաճաշի համար: Ահա թէ ինչպէս են կուտւում իսկական ասպետները պատերազմի դաշտում:

Իմ ձիարչաւի ժամանակ բաւական ճիշդ գաղափար կազմեցի անգղիական բանակի ամրութիւններին մասին և հէնց նոյն երեկոյեան իմ հայեացքներս պարզեցի Մասսենայի առաջ:

Մեծ յոյս ունէի, որ ասածներս կդրդէին նորան յարձակում դործելու, բայց, դժբաղտաբար, այդ ժամանակ մեր բոլոր մարաջախտներն իրար գլուխ էին կրծում, իրար վրայ հայելով և ատամներ ցոյց տալով էին զբաղուած, ինչպէս կատարեալ քաղցած շներ, — Նէյն ատում էր Մասսենային, սա ատում էր Փիւնօլին, իսկ Սուն բոլորին. ուստի և ոչինչ էլ չէր ձեռնարկուում: Այն ինչ պաշարն սկսուել էր պակսել, իսկ մեր պատուական այրուձին կորչում անհետանում էր ապուռի պակասութիւնից: Զմեռուայ վերջերքին մենք արդէն հնարաւորութիւն էինք ունեցել թալանել երկիրն ամբողջապէս, բայց և այնպէս ուտելու ոչ մի բան չէինք կարողացել ձեռք ձգել, չընայելով, որ մեր պաշարի թեթև գնդերն ամբողջ շրջակայքը շրջում ձախ ոտքի տակ էին տուել: Նոյն իսկ մեզնից ամենահամարձակների համար պարզ էր, որ նահանջելու ժամը հասել է: Սա էլ խօսք չկայ, չէի կարող չխոստովանել այդ:

Բայց նահանջելն էլ շատ հեշտ բան չէր: Ոչ միայն մեր զօրքերը թուլացել ու հիւծուել էին պաշարի պակասութիւնից այլ և թշնամին խիստ ոգևորուեցաւ, տեսնելով մեր անվերջ անգործութիւնը: Վելլինկոտնից, պէտք է ասել, շատ էլ չէինք վախենում. ճիշդ է, նա քաջ ու շրջահայեաց էր, բայց ձեռներեցութեան հարկաւոր հոգին չունէր. իսկ միւս կողմից ուզենար էլ, չէր կարող մեզ արագ հետևել՝ այդ մեր ձեռքով անապատ դարձրած երկրի միջով: Դորա փոխարէն մեր երկու թևերի կողմից և հետևից շրջապատուած էինք պոռտուգալացի զինուած զիւղացիների և գվերիլիսանների՝ կամաւորների ահագին բազմութեամբ: Այդ ամբողջ անկանոն բազմութիւնը ողջ ձմեռը բաւական յարգական հեռաւորութեան վրայ էր պահում իրեն, իսկ այժմ, երբ մեր ձեռները բոլորովին յագնել ու դադ-

քել էին, նոքա, աներես ճանճերի պէս մեր յառաջապահներին «ղահլէն» էին տանում, և ով որ ընկնէր նոցա ձեռքը, վայն եկել-տարել էր նորան. արդէն գիտէինք, որ այդպիսին էլ փրկութիւն չունի: Ես կարող եմ իմ անձնական—ծանօթ սպաներից ամբողջ տասնեակ անուններ թուել, որոնք կոտորուել, սպանուել էին նոցա ձեռքով այդ կարճ միջոցում և ամենից բաղդաւորը նոցանից կարող էր նա համարուել, որն սպանում էր հրացանի բռնուելով, որ դժբաղդ զոհի գլխին կամ սրտամիջին էր ուղղում, այս կամ այն ժայռի կամ քարի ծերպի յետևից: Ոմանք այնպիսի 'սարսափելի տանջանքներով էին մահ ընդունում, որ մենք, հնար եղածի չափ, աշխատում էինք, այդ լուրերը նոցա ազգականների ականջը չհասնէին: Այդպիսի ողբերգական դէպքերն այնքան յաճախ էին կրկնուում և այնպիսի զօրեղ տպաւորութիւն էին թողել մեր զինուորների վրայ, որ մեծ դժուարութեամբ էինք կարողանում հարկաւոր դէպքում բանակից դուրս ուղարկել նոցա: Դիւերի լիասնների մէջ, մանաւանդ, աչքի էր ընկնում մի վատշուէր, անդգամ արարած, նոցա պարագլուխը, որի անունն էր Մանուէլօ Վալտուն, որի արարքները սարսուռ էր ձգել մեր զինուորների վրայ: Դա մի վիթխարի, հաստամարմին մարդ էր, ուրախ դէմքով: Իւր խմբի՝ այդ աւազակների գլուխն անցած մեր ձախ թևի կողմը գլուխող լեռների մէջ էր ծածկուած-պահուած այդ անպիտանը: Ամբողջ հատորներ կարելի է գրել այդ քաջի անգութ գործերի մասին, բայց չի կարելի և չխոստովանել, որ նա աչքի ընկնող մէկն էր, որ իւր հրոսակախումբն այնպէս էր կազմակերպել ու դասաւորել, որ անհնար էր նորա բռնած տեղերից միւս կողմն անցնել: Այդ բանը շատ վտանգաւոր հանգամանք էր դարձել, բայց ունեցաւ և իւր մի քանի, բոլորովին անսպասելի, հետևանքները, որի մէջ հիամոզուիք իմ պատմածի շարունակութիւնը լսելով: Նիթէ նա ճիպոտով ծեծել չտար իւր տեղապահին... բայց, չարժէ առաջ վազել, իւր ժամանակին այդ կսէք:

Նահանջի հետ կապուած էր շատ մեծ դժուարութիւններ, բայց բոլորովին պարզ էր, որ ուրիշ հնարք չէր մնացել, ուստի և Մասսենան առանց դանդաղելու սկսեց հիւանդներին ու սայլերի կարաւանը Տօրբես-Նովասից, որտեղ գտնուում էր գլխաւոր բանակետը, ուղարկել Կօիմբրի՝ մեր հաղորդակցութեան գծի վրայ եղած ամենամօտ ամրոցը: Սակայն այդ բանք նա չկարողացաւ ծածուկ կատարել, ուստի և գլխի լիասնները

հետզհետե՛ս սկսեցին ամբողջ վտմակներով երևալ մեր թեքերի կողմերում: Մեր զօրաբաժիններից մէկը, որի հրամանատարն էր Կլօզէլը, Մօնբրիօնի հեծելազօրի գումարտակի հետ, այդ ժամանակ գտնուում էր Տագօրից շատ հարաւ եւ անհրաժեշտ էր անպատճառ իմաց տալ նոցա եւս մեր նահանջելու գիտաւորութեան մասին, ապա թէ ոչ նոքա բոլորովին որեւէ օգնութիւնից զուրկ կմնային՝ թշնամու երկրի հէնց կենտրոնում: Շատ լաւ եմ մտաբերում իմ մտորանքս, թէ ինչպէս պիտի վարուի Մասսենան, որովհետեւ սովորական լրատարներն անկարող էին ճեղքել-անցնել թշնամու պահակները, իսկ փոքրիկ խմբերն, անշուշտ, պարտութիւն պիտի կրէին: Ինչ եղանակով էլ լինէր, բայց նոքա պէտք է անշուշտ նահանջի հրաման ստանային, ապա թէ ոչ Ֆրանսիան տասնեւշորս հազար մարդ կարող էր կորցնել: Իմ մտքով չէր էլ անցնում, որ ինձ՝ զնդապետ Փերարիս էր վիճակուած այդ գործն անելու պատիւը, որը միայն հէնց կարող էր փառքով պսակել ում կամենաք եւ որ պէտք է ամենառաջին տեղը բռնէր այն բոլոր քաջագործութիւններէս մէջ, որոնց շնորհիւ ամենայայտնի մարդ էի դարձել: Այդ ժամանակ ես ծառայում էի Մասսենայի ռպայակոյտի մէջ, որտեղ բացի ինձնից գտնուում էին նոյնպէս երկու խիստ քաջ, խելօք ու ընդունակ աջակից-սպայ (адъютанты): Նոցանից մէկի անունն էր Կօրտեքս, իսկ միւսինը՝ Դիւպլեսսի: Նոքա երկուսն էլ ինձնից մեծ էին տարիքով, բայց կրտսեր միւս յարաբերութիւնների նկատմամբ: Կօրտեքսը մի փոքրիկ, թխադէմ մարդ էր, շատ աշխոյժ ու կրակոտ: Նա մի պատուական զինուորական էր, որ կորաւ միայն իւր ինքնավստահութեան երեսից:

Եթէ նորան ականջ կախելու լինէինք, ամբողջ բանակում առաջին մարդն ինքն էր: Դիւպլեսսին, ինչպէս եւ ես, գասկօնացի էր եւ շատ էլ սիրուն տղամարդ, առհասարակ ինչպէս բոլոր գասկօնացիքս: Ամենքս օրասպահութիւն էինք անում հերթով եւ հէնց այն առաւօտը, որի մասին պատմում եմ, հերթապահը Կօրտեքսն էր: Ըստ տեսայ նորան միայն նախաճաշի ժամանակ, որից յետոյ նա ոտով-գլխով անհետացաւ իւր ձիււ հետ: Այդ ամբողջ օրը, Մասսենան, ինչպէս եւ առհասարակ, շատ մռայլ էր եւ համարեա ամբողջ օրը հեռագիտակով գիտում էր անգղիական բանակի ամբուսթիւնները եւ այն նաւերը, որ երեւում էին Տագօրի վրայ: Ոչ մի խօսք չստաց նա թէ ինչ յանձնարա-

բուժեամբ էր ուղարկել մեր բնկերոջը: Իսկ մենք էլ չէինք համարձակուում բան հարցնել: Հենց նոյն գիշերը, ժամը տասներկուսի մօտերը, ես կանգնած էի մարաշախտի կացարանի մօտ, երբ նա դուրս եկավ և մօտ կէս ժամ բուրովին անչարժ, արձանացած, ձեռները կրծքին խաչած կանգնեց, խոր հայեացքով դիտելով գիշերուայ խաւարը՝ դէպի արևելք: Նա մինչ այն աստիճան անչարժ էր, որ նորա վերարկուի մէջ փաթաթուած և սըրածայր գլխարկով ամբողջ մարմինը կարելի էր արձանի տեղ ընդունել: Որչափ էլ բոլոր մտաւոր ոյժերս հաւաքեցի և խելքիս զոռ տոհի, բայց ոչինչ, ոչինչ հասկանալ չկարողացայ, թէ ինչ էր դիտում մարաշախտն այդպէս յառած հայեացքով: Վերջապէս սրտնեղած՝ հայհոյանք արձակելով բերնից և կրուկների վերայ շուռ գալով տուն գնաց և դուռն ամուր չլսկացրեց յետից:

Հետեւեալ օրը, առաւօտեան, Մասսենայի և իւր օգնական սպայի մէջ մի խօսակցութիւն տեղի ունեցաւ, որից յետոյ Գիւլլեախին ևս անհետ կորաւ իւր ձիու հետ: Այդ գիշեր, երբ ես նստած էի նախասենեակում, մարաշախտը նորից անցաւ իմ մօտով և ես նկատեցի լուսամուտից, թէ ինչպէս երէկ գիշերուայ պէս կանգնած դէպի հեռու արևելք է նայում: Ամբողջ կէս ժամ կանգնած էր այդպէս անչարժ, կարծես խաւարի մէջ մեխուած ստուէր լինէր: Յետոյ կրկին տուն դարձաւ, դուռը չլսկացրեց և լսեցի նորա կոչիկների խթանների ձայնը և թրի չխլիկոցը սրահով անցնելու ժամանակ: Նոյն իսկ իւր հոգեկան ամենալաւ բողբոջներին բաւական դաժան ծերուկի մէկն էր Մասսենան, իսկ երբ բարկանում էր, Աստուած հեռու տանէր. այդպիսի բողբոջներին աւելի կգերադասէի երես առ երես նոյն իսկ թրեն՝ կայսրի առաջ կանգնած լինել, քան նորա Գիշերը լսում էի, ինչպէս քթի տակին փնփնթում ու հայհոյում էր և ոտները գետին էր զարկում գլխավերև, բայց ինձ չէր կանչում, իսկ ես շատ լաւ գիտէի նորա բնաւորութիւնը և առանց կանչելու չէի համարձակում վերև գնալ:

Հետեւեալ առաւօտեան իմ հերթն էր, որովհետև երեքից միայն ես էի մնացել տանը: Մասսենայի սիրելին էի համարւում: Նա, առհասարակ, մի առանձին համակրանք էր տածում դէպի քաջարի զինուորականները: Հաւատացնում եմ և պնդում, որ այդ առաւօտը, երբ ինձ իւր մօտ կանչեց, նորա թուխ աչքերում արցունքի կաթիլներ էին շողում:

— Ժերար, ասաց նա, — մօտ եկէք:

Բարեկամաբարար թեկցս բռնելով՝ արեւելք նայող լուսամուտի մօտ տարաւ։

Մեր առաջ տարածուած-փռուած էր հետեակ զօրքի բանակը, իսկ նոցանից յետոյ՝ հեռուում, հեծելազօրը իւր կապած ձիերի երկար շարքերով։ Շատ պարզ նշմարել կարելի էր ֆրանսիական առաջապահ զօրքի պահակները, իսկ յետոյ ձգւում էր մի բաւական ընդարձակ, բաց դաշտավայր, տեղ-տեղ կանաչին տուող խաղողի այգիներով։ Նոցանից յետոյ, աւելի հեռուում շարան-շարան ընկած էին բլուրների շարքեր, որոնց մէջ ամենից աւելի աչքի էր ընկնում մէկը իւր սրածայր, բիզ գագաթով։ Այդ բլրակների ստորոտները գօտեորուած էին անտառի շերտերով։ Միակ լայն ճանապարհը շատ նկատելի կերպով աչքի էր զարնում շրջապատող կանաչների մէջ, իբրև մի ոպիտակ լայն երկզ, որը երբեմն իջնում, երբեմն բարձրանում և կորչում էր, նորից կրկնում և վերջապէս բոլորովին անհետանում հեռու բլուրներից մէկի կրճում։

— Ա՛յ, տեսնում ես, — ասաց Մասսենան, ցոյց տալով սարը, դա՛ Սիերրա-դը-Մերօդալն է։ Նորա գագաթին բան տեսնում էք։

Պատասխանեցի որ՝ ոչինչ։

— Իսկ այժմ, հարցրեց նա ինձ տալով իւր հեռադիտակը։ Դիտակի օգնութեամբ լեռան սէռի վրայ մի փոքրիկ բարձրութիւն տեսայ, որ քարակոյտի կամ գերեզմանաքարի էր նմանում։

— Այն ինչ որ տեսնում էք, — շարունակեց մարաջախտը, — ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ գերանների կոյտ, որ ցցուած են փարոսի նման։ Մենք այդ գերանները ցցել ենք այն ժամանակ, երբ այս բոլոր շրջակայքը դեռ ևս մեր ձեռքին էր. իսկ այժմ, թէ և նա այլ ևս մեր ձեռքին չէ, բայց և այնպէս նշանը դեռ ևս այնտեղ է։ Ժերար, այդ գերաններն այս գիշեր պիտի վառուին անպատճառ։ Այդ բանին պէտք ունի Ֆրանսիան, կայսրը և զօրքը։ Ձեր ընկերակիցներից երկուսն արդէն ուղևորուել են նոյն յանձնարարութեամբ, բայց նոցանից և ոչ մէկին չի յաջողել մինչև գագաթը բանձրանալ։ Այսօր ձեր հերթն է, և ես ազօթում եմ Աստուծուն, որ դուք աւելի բազմաւոր լինիք և առաւել յաջողակ։

Ձինուորը չպէտք է հարցնէ իրեն տուած հրամանի նպատակի մասին, ուստի շտապեցի ելնել սենեակից, բայց մարա-

ջախտը ձեռքը ուսիս դնելով մի փոքր պահեց ինձ:

— Այս րոպէիս ամեն ինչ կիմանաք և կհասկանաք, թէ որչափ կարևոր է այն գործը, որի համար դուք կեանքներդ վտանգի էք ենթարկում,—ասաց նա:

— Մեզնից յիսուն մղոն հեռու, Տագոյ գետի միւս ափին, գտնուում է Կլօզելի բանակը: Նորա բանակը զետեղուած է Սիերրա դ'Օսսա լեռնագագաթի՝ հէնց ստորոտում: Այդ սրածայր գագաթի ծայրին գտնուում է մի փարոս, իսկ նորա մօտ մի զինուոր: Մեր մէջ պայմանաւորուած ենք, թէ հէնց որ կէս գիշերին կնկատի մեր նշանի կրակը, նա իսկոյն պիտի վառէ իւր նշանի խարոյկը և անմիջապէս նահանջէ դէպի գլխաւոր բանակը: Եւ եթէ նա այդ բանն իսկոյն չանէ, ապա ես կնահանջեմ առանց նորան սպասելու: Երկու օր, իրար ետևից, ես աշխատեցի պայմանաւորուած նշանով իմաց տալ նորան: Այսօր պէտք է կամ հասնեմ նպատակիս և կամ նորա բոլոր բանակը մեր յետևը կմնայ և կջարդուի:

Այն, բարեկամներս, չգիտէք թէ ինչպիսի հպարտութեամբ լցուեցաւ սիրտս, երբ, լսեցի, թէ ինչ մեծ գործ էր նախապատրաստել ինձ համար բաղդը: Եթէ կենդանի մնամ, այն ժամանակ իմ մրտենի պսակի վրայ կաւելանայ և մի նոր, փարթամ տերև ևս: Իսկ եթէ, ընդհակառակը, միռնեմ, ապա դա շատ արժանաւոր մահ կլինի: Նա ոչինչ չասացի, բայց չեմ կասկածում, որ այդ ազնիւ խոհերս, բոլորն էլ արտափայլեցին դէմքիս վրայ, որովհետև Մասսենան յանկարծ, համարեա խլելով, բռնեց ձեռքս և սկսեց ամուր, շատ ամուր թոթուել:

— Ահա բլուրը և նորա վրայի փարոսն,— ասաց նա: Ձեր և նորա մէջ եղած տարածութեան վրայ գտնուում է այն գլխ-բիւրասը իւր խմբով: Այդ յանձնարարութիւնը ես մեծ խմբակի յանձնել չեմ կարող, իսկ փոքրիկ խմբակն էլ իսկոյն կնկատուի նոցա կողմից և կջարդուի: Ուստի և մենակ ձեզ եմ յանձնում այդ գործը: Դուի բերէք, ինչպէս կամենաք, միայն այնպէս աւրէք, որ կէս գիշերին այն բլրի գլխին կրակ տեսնեմ:

— Եթէ ձեր ասածը չկատարուի, ապա կխնդրեմ ձեզնից, մարաշխատ Մասսենա, հոգալ, որ իմ ունեցած իրեղէններս ծախուի և փողերը մօրս ուղարկուի:

Նա ձեռքս գլխարկիս տարայ և կրունկներին վրայ շուռ եկայ, հպարտութեամբ ճխացող սրտով, արեքցած այն մըտ-

քով, թէ ինչ հերոսական գործ է սպասում ինձ:

Առանձնացայ սենեակս և մի քանի ժամանակ սկսեցի մըտածել, թէ ինչպէս տեսնամ, որ յանձնարած գործս աւելի վարպետութեամբ սկսեմ: Այն փաստը, որ ոչ Կօրտեքսին, ոչ Դիւպլէսսին չաջողեց բարձրանալ Սիբերա դը-Մերօդալի գագաթը, չնայելով որ երկուսն էլ վերին աստիճանի ճարպիկ, եռամեդուն և հմուտ սպաներ էին, ապացուցանում էր, որ ամբողջ դաշտավայրն իւր շրջակայքով աշաւուրջ կերպով հսկւում էր գլխերիւտաների՝ կամաւորների կողմից: Քարտեզի վրայ տարածութիւնը չափեցի և հաշուեցի. մենք հեռու էինք բլուրներից տասը մղոն, դաշտավայրի միջով: Յետոյ սկսւում էր բլրակի ստորոտի անտառի շրջանը, որ տաւրածւում էր մօտ երեք կամ չորս մղոն: Այնուհետև գալիս էր էր իսկական գագաթը, որը թէև շատ բարձր չէր, սակայն ոչ մի հնար չկար թաքնուելու նրա վրայ: Սոքա էին այն երեք շրջան ճանապարհորդութիւնը, որ դրուած էր առաջ և ես պիտի կատարէի: Ինձ այնպէս էր թւում, որ եթէ որևէ հնարքով հասնեմ մինչև անտառն, ապա մնացածն այնուհետև շատ հեշտ կլինէր, որովհետև կարող էի թագնուել ծառերի թաւուտներում. գիշերային մթութեան ծածկոյթի տակ գագաթն ելնել դժուար բան չէր: Իսկ յետոյ ժամը ութից մինչև տասներկուսը իմ տրամադրութեանս տակ մնում էր չորս ժամ մութ միջոց—որ շատ ու շատ բաւական էր բլուրն ելնելու համար: Սև այսպէս ամենամեծ դժուարութիւնը ներկայացնում էր առաջին մասը: Հարթ, տափարակ դաշտավայրի միջով ձգւում-անցնում էր շատ բան խոստացող ճանապարհը և ես մտաբերեցի, որ իմ երկու ընկերներս էլ գնացել էին ձիով: Հէնց այդ հանգամանքն էլ, անշուշտ, նոցա կորստեան պատճառն էր եղել, որովհետև աւազակների համար ճանապարհը շարունակ դիտելուց և իւրաքանչիւր անցորդի համար թակարդ լարելուց էլ հեշտ բան չկար: Ինձ համար, գիտէք, որ մեծ դժուարութիւն չէր սրարշաւ անցնել այդ տարածութիւնը, որովհետև մօտս էին գտնւում ոչ միայն իմ վիօլէտօտօս և Ռատտալանս, մեր բանակի երկու ամենաընտիր և առաջնակարգ նժոյգներս, այլ և պատուական անգլիական որսի ձիւ, որ խել էի սէր Կօտտօնից: Բայց և այնպէս, երկար չափ ու կշիռ անելուց յետոյ վճռեցի ուղքով ճանապարհ ընկնել, որովհետև այդ ինձ հնարաւորութիւն կտար ամեն մի

անակնկալ պատահականութիւնից աւելի լաւ օգտուելու ինչ վերաբերում է հագուստիս, ապա կասեմ ձեզ բարեկամներս, որ հոսարական համազգեստիս վրայից ձգեցի մի երկար վերարկու, գլուխս էլ անցրի մի գորշադոյն գլխարկ: Գուցէ, կհարցնէք, ինչո՞ւ գիւղացու պէս չծալտուեցայ: Կպատասխանեմ, որ ոչ մի ազնիւ մարդ չի կամենայ լրտեսի մահ ընդունել: Սպանուել՝ ողջ մէկ էր, իսկ մահ ընդունել պատերազմական դատարանի օրէնքներով՝ բոլորովին այլ բան է: Սա կեանքիս վերջն այդպիսի մահուան վտանգի չէի կամենում ենթարկել:

Կէս օրից բաւական անցել էր, որ գաղտնի ելայ մեր բանակից և անցայ մեր պահապանների շարքի միջով: Վերարկուս տակ ունէի հեռադիտակ, գրպանի տարճանակս և սուրս. իսկ գրպանումս կար՝ արեթ, կայծառն և կայծաքար:

Երկու-երեք մղոն տարածութիւնը արագ անցայ՝ ծածկուելով և պահուտուելով խաղողի թփերի յետևը. այդ յաջողութիւնն ինձ աշխոյժ էր ներշնչում և ինքս ինձ մտածում էի, թէ մի քիչ խելքը գլխին և չըջահայեաց մարդն անպատճառ գործը գլուխ կը տանէր: Ինչ ասել կուզէ, որ մի մեծ բան չէր Կօրտեքսին կամ Դիւլլէսին նկատելը, որոնք բաց ճանապարհով սրընթաց արշաւում էին. բայց ուրիշ բան է սատանայ փերարը, որը առաջ է գնում թփերի ասկով: Կարող եմ համարձակ պնդել, որ հինգ մղոն անցայ՝ առանց որևէ արգելքի հանդիպելու: Այդտեղ պատահեց մի փոքրիկ տնակ, չըջապատուած խաղողի այգիներով, որի մօտ նկատեցի մի քանի սայլ ու մի քանի էլ մարդ, — դոքա առաջին պատահած մարդիկն էին: Խսկ որովհետև ես արդէն մեր բանակի ամբողջիւնների գծից դուրս էի գտնուում, ուստի և շատ լաւ գիտէի, որ այդ կողմերում պատահած ամեն մի մարդ իմ թշնամիներին էր պատկանում. ուստի և աւելի կռացայ, կուչ եկայ ու գետին կալայ և այդպէս կուզէ-կուզ սկսեցի առաջ գնալ դէպի այն կէտը, որտեղից կարող էի աւելի լաւ գիտել, թէ ինչ էր կատարւում առաջ: Տեսայ, որ դատարկ գինու աակառները սայլերի վրայ դարսող գիւղացիներ էն: Ինքս ինձ վճռեցի, որ նոքա ինձ ոչ օգնել կարող են և ոչ էլ խանգարել, ուստի և ճանապարհս շարունակեցի: Բայց չուտով համոզուեցայ, որ առաջս դրած խնդիրն այնքան էլ հեշտութեամբ լուծելու խնդիրներից չէր, ինչպէս որ թուում էր առաջին հայեացքից: Որքան դժուարաւոր դէպի վեր

էր բարձրանում, այնքան էլ թփերն աւելի ու աւելի նոսրանում էին և ես վերջապէս հասայ մի բոլորովին բաց տեղի, որ շրջապատուած էր ցածիկ բլուրներով: Թագնուելով առուի մէջ, սկսեցի դիտակովս դիտել շուրջս և իսկոյն նկատեցի, որ ամեն մի բլրակի վրայ մի-մի պահնորդ էր կանգնած և որ այդ մարդիկն էլ, մեզ պէս, պահնորդների և զինուորների մի ամբողջ շարք էին կանգնեցրել այդ կողմերը: Նս լսել էի այն կարգապահութեան մասին, որ տիրում էր այն տնդգամ Վալտունայի խմբի մէջ և այժմ հէնց աչքիս առաջ տեսնում էի շոշափելի օրինակը: Բլրակների մէջ ձգուած էր պահնորդների մի երկար—անվերջ շղթայ, և թէև բաւական մեծ պտոյտ էի արել, որ նոցա կողքանց, քովընտի պատահեմ, բայց և այնպէս ճիշդ դէմ առ դէմ ելայ թշնամիներիս դէմ: Մնացի մոլորուած, չգիտէի ինչ տեսնո՞ւմ էի: Տեսնեցի այնքան բաց-բացահար էր, որ եթէ մօտ էլ վազէր՝ կնկատուէր: Եթէ գիշեր լինէր, աննկատելի կերպով կանցնէի, ինչպէս որ Անդդիացիք արին Տօրբէս-Վերդապի մօտ, բայց մինչև սարը հասնելը դեռ շատ ճանապարհ կար և եթէ սպասէի մինչև մութը կոխելը, ապա ես երբէք չէի կարող ժամանակին հասնել, որպէս զի փարոսը հրդեհէի ճիշդ կէս գիշերին: Նւ այսպէս, առուիս մէջ պառկած հազար ու մի ծրագիր էի կազմում, մէկն միւսիցն աւելի ու աւելի վտանգաւոր, աւելի անիրագործելի: Նւ յանկարծ մի լուսաւոր միտք անցաւ գլուխովս, այն մտքերից մէկը, որ օգնութեան է հասնում չվհատող քաջին: Յիշում էք, ասացի, որ տնակ-պանդոկի մօտ կանգնած էր երկու սայլ՝ բեռնաւորուած դատարկ տակառներով: Եզնեւրի գլուխը դարձրած էր արևելք, ուստի և պարզ էր, որ սայլերն այն կողմը պիտի ելթան, որը հէնց ինձ էր պէտք: Եթէ միայն հնար գտնէի նոցա մէջ թագնուելու, ապա դա ամենալավն էր: Բայց միջոցը կլինէր պահնորդների շղթայի միջոց անցնելու համար: Սյդ ծրագիրն այնքան պարզ և միեւնոյն ժամանակ էլ այնքան լաւ էր, որ այդ բանը մտածելուց յետոյ չկարողացայ ուրախութեանս արտայայտութեան բացականութիւնս զգալ և իսկոյն շտապեցի գէպի տնակ-պանդոկը: Սյդ տեղ թփերի յետեւը թագնուած՝ սկսեցի դիտել ճանապարհի վրայ կատարուող ամեն մի բան:

Դիտելիս կարմիր գլխարկ քաշած երեք զիւղացիներն արդէն սայլերից մէկը բեռնել և միւսի էլ մի երրորդ մասնարդէն լցրել էին: Տան մօտ դեռ բաւականաչափ դատարկ

տակառներ էին թափթփուած, որոնք հտնգիստ պառկած իրենց հերթին էին սպասում, թէ երբ պիտի սայլերի վրայ պառկեն: Բաղդը հովանաւորում էր ինձ (ես միշտ էլ ասել եմ, որ բաղդը կին է, ուստի և չի կարող դիմադրել զգլխիչ, երիտասարդ հուսարի առաջ): Այն ժամանակ, երբ ես դիտում էի, երեքն էլ մտան պանդոկը և որովհետեւ օրն էլ շատ տաք էր, յոգնել էին և ինչպէս երևում էր ծարաւը նեղում էր նոցա: Հէնց այդ րոպէին կայծակի արագութեամբ դուրս թռայ իմ թագաւոր տեղից, ցատկեցի սայլի մէջ և դատարկ տակառներից մէկի մէջ սլուեցի: Տակառը տակ ունէր, բայց բերնակալ չուներ և պառկեցրած էր կողքի վերայ, բացուածքը դէպի սայլի ներսը: Ես կունդ ու կծիկ դարձայ, կուչ եկայ շան պէս, որը կուչ է դալիս իւր նեղ ընի մէջ, ծնկներս ծալեցի և համարեա կպցրի կզակիս, որովհետեւ տակառը շատ մեծերից չէր, իսկ ես բաւական խոշոր մարդ էի: Մինչդեռ ես այդպէս պառկած էի, երեք գիւղացիները նորից դուրս ելան և իսկոյն զլխավերեւ մի թրխկոց լսեցի, որից և եզրակացրի, որ վրաս մի ուրիշ տակառ էլ դրին: Նոքա այդ տակառներից այնքան լցրին սայլի մէջ, որ մօլորուելի-մնացել էի, թէ ինչպէս պիտի դուրս պրծնեմ այդ տեղից: Սակայն ո՞վ է մինչև գետը հասնելը բոբկանում: Հաստատ համոզուած էի, որ եթէ բաղդը և իմ սեփական խնժքս օգնեցին մինչև այդտեղ հասնելու, ապա անշուշտ այդ օգնութիւնը յետոյ էլ չեն գլանայ:

Երբ սայլակը պոկէ-պոսկ լցուեցաւ, նոքա ճանապարհընկան, իսկ ես սուս ու փուս քթիս տակը ծիծաղում էի իմ տակառի միջից, որովհետեւ ամեն մի նոր քայլն ինձ իմ նպատակ-կէտին էր մօտեցնում: Առաջ էին գնում շատ դանդաղ, իսկ գիւղացիները քայլում էին սայլերի մօտով: Այդ բանը ես եզրակացրի նորանից, որ իմ շուրջս՝ շատ մօտ խօսակցութեան ձայներ էին լսում: Գիւղացիները շատ ուրախ մարդիկ էին երևում, որովհետեւ ամբողջ ժամանակը ծիծաղում էին՝ հոգու խորքից և շարունակ առաջ գնում: Ի՞նչ էր նոցա ծիծաղի ու համաքնների պատճառը՝ չիմացայ. թէն բաւական ազատ խօսում եմ նոցա լեզուով, բայց ծիծաղելու ոչ մի բան չէի գտնում ականջիս հասնող հատուկապէս խօսքերից:

Ես ենթադրում էի, թէ այն արագութեամբ, որով եզներն էին առաջ գնում, մենք ժամը մօտ երկու մղոն էինք կարում: Ուստի, երբ համոզուեցի որ արդէն երկու ժամ ու կէս անցել էր

(անտանելի ժամեր էին դռքա, բարեկամներս, որ անցրի ըրորովին գունդ ու կծիկ դարձած, խեղդուելիւ և համարեա թէ թունաւորուած գինու գոլորշիներից), ապա այլ ևս չէի կասկածում, որ ամենավտանգաւոր տեղը մենք յետևներս էինք թողել և որ այժմ անտառի ու լեռան սահմանագծի վրայ ենք գտնուում։ Այժմ մնում էր, որ խելքիս ղու տայի, թէ ինչպէս դուրս պրծնեմ տակառների արանքից։ Հազար ու մի միջոցներ էին անցնում մտքովս և ես մնացել էի շուարած, թէ դոցանից որն աւելի յարմարագոյն է, երբ խնդիրը ինքն իրեն լուծուեցաւ ամենապարզ եղանակով և ինձ համար բոլորովին անսպասելի հետևանքով։

Յանկարծական մի ցնցում զգացի. սայլը իսկոյն կանգնեց և մի քանի կոշտ ու բիրդէ ձայներ, յուզուած շէշտերով սկսեցին միանգամից խօսել։

— Որտե՞ղ է, որտե՞ղ, — բացականչեց մէկը։

— Մէր սայլի մէջ, պատասխանեց միւսը։

— Ո՞վ է, ի՞նչ մարդ է, հարցրեց երրորդը։

— Ֆրանսիացի սպայ. ես տեսայ նորա գլխարկն ու կօշիկները։

Ամենքն էլ բարձրաձայն ծիծաղում էին։

— Պանդուկի լուսամուտից նայում էի և տեսայ, ինչպէս ցատկեց — սլուեց տակառի մէջ. կարծես ցլամարտ լինէր, որին Մեվիլիայի կրկէսի ցուլն էր հալածում։

— Ուրեմն, ո՞ր տակառն է։

— Ահա այս, պատասխանեց մարդն ու բռնեցքով զարկեց հենց գլխիս մօտ եղած տակառին։

Ա՛յ ձեզ դրութիւն, բարեկամներս, այն էլ իմ անուան ու վարկի տէր մարդու համար։ Դեռ այսօր էլ, քառասուն տարի անցնելուց յետոյ, կարմրում եմ այդ դէպքը յիշելու ժամանակ։ Հաւի պէս կապուած, կապկպուած լինել և անխօս լսել այդ արջերի քամահանքը, դորա հետ գիտակցել, թէ ինչպիսի անարժան և ծիծաղելի վախճան ունեցաւ իմ առաքելութիւնս... Ես անկեղծ շնորհապարտ կլինէի այն մարդուն, որի մտքովն այդ բոպէին կանցնէր գնդակն ուղղել ճակատիս և այդպիսով կազատէր ինձ իմ յուսահատ վիճակիցս։

Լսում էի տակառների թխկոցը, որ սալակից վայր էին ձգում և յանկարծ առաջս ցցուած տեսայ երկու, հասգին միւրուքով մարդ, հետն էլ երկու հրացանի փող՝ ինձ ուղղուած։

Նոքա կոպտութեամբ բռնեցին ինձ իմ համազգեստի թեւերից և լոյս աշխարհ հանեցին: Նրի մի շատ ողորմելի պատկեր էի ներկայացնում ես այդ բոլորին, երբ կանգնած՝ աչքերս կկոցում էի արևի աչք կուրացնելու չափ փայլուն լոյսից և հազիւ հաղ կարողանում էի շունչ քաշել: Բոլորովին կծկուել մնացել էի և չէի կարողանում ընդարմացած անդամներս ուղղել, իսկ իմ համազգեստս անգղիական զինուորի համազգեստի պէս կէս-կարմիր գոյն էր ստացել, գինու դերդից, որի վրայ ես առօք-փառօք պառկել էի: Այդ շները չէին դադարում ծիծաղելուց և իմ բոլոր ջանքերս, որով ձեռքի շարժումներով և կեցուածքովս փորձում էի կատարեալ արհամարհանք արտայայտել դէպի նոցա, ծիծաղի աւելի անզուսպ քրքիջ էին խլում նոցանից: Բայց և այնպէս ինքս ինձ պահում էի սովորական արժանապատուութեան զգացմամբ և արդէն կարողացայ նկատել, որ այդ ծիծաղող դէմքերից ամենքը չէին, որ յօժարութեամբ և խնդրեալով կկամենային հանդիպել հայեացքիս:

Ինձ համար արդէն բաւական էր լոկ մի հայեացք, որ ըմբռնէի իրերի իսկական դրութիւնը: Գիւղացիները մատնել էին ինձ գվերիլեանների առաջապահ պահնորդներից մէկին: Շուրջս հաւաքուել էին այդ շներից ութ հոգի, վայրենի արտաքինով, լայնզր գլխարկի տակ փռուած երկար մազերը չլիք թաշկինակով կապած և բազմաթիւ կոճակներով զարդարուած թանկուհներով և գոյնզգոյն գօտիներով: Իւրաքանչիւրն ունէր մի-մի հրացան և մի թէ երկու ատրճանակ՝ գօտիներն անցրած: Նոցա առաջնորդը, մի ահագին մօրուքով սրիկայ, իւր հրացանի փողը դէմ արեց ականջիս, իսկ այդ ժամանակ մնացածները խուլարկում էին ինձ՝ տակն ու վրայ անելով զրպաններս: Ի վերջոյ խլեցին թիկնոցս, առան ատրճանակս, հեռագիտակը, սուրս և որ ամենից կարևորն էր՝ արեթը, կայծաքարն ու կայծահանը: Այժմ ես ինձ բոլորովին կորած մարդ էի համարում, որովհետև ինչ էլ որ չպատահէր, բայց ես այժմ այնպիսի անկտրելի պայմանների մէջ էի, որ չէի կարող կրակ տալ փառու, եթէ նոյն իսկ յաջողէի հասնել նորան:

Նոքա ութ հոգի էին, բարեկամներս, աւելացրէք դորա վրայ և երեք գիւղացի և այդ ամենը միայն իմ դէմ, այն էլ բոլորովին զինաթափ եղած: Արդեօք էտիէն Ժերարն այդ բանից յուսահատուէն: Ինքն իրեն կռքեց: Օ՜, դուք ինձ շատ լաւ էք ճանաչում, բայց այդ շուն-աւազակները դեռ ևս չէին ճա-

նաչում ինձ: Երբէք կեանքիս մէջ դեռ ես այդպիսի զարմանալի ճարպիկութիւն եւ կամքի վերջին ոյժ չէի գործ դրել, ինչպէս այդ քապէին, երբ ամեն ինչ կորած էի համարում: Բայց դեռ երկար գլուխ կկտորէք, մինչև որ կկարողանաք կռահել, թէ ինչպէ՞ս յաջողեցրի նոցա ձեռքից պրծնել: Լսեցէք, ես կպատմեմ:

Սայլից դուրս բաշկուլց յետոյ, նոքա խուզարկեցին ինձ, իսկ ես մնացել էի սառած կանգնած, երկար ժամանակ կուչ եկած պառկելուց բոլորովին փայտացած անդամներով: Բայց շուտով այդ ընդարմութիւնը սկսեց անցնել կամաց-կամաց եւ միտքս սկսեց եռանդով գործել՝ փախուստի նորանոր հնարներ գտնելով: Աւագակների յառաջապահ խումբը գտնուում էր լեռնային մի նեղ կրճում: Նորա մի կողմով ձգուում էր զառիվեր թեք սար, իսկ միւս կողմից՝ մի զառիվայր թեք մակերևոյթ, որ հասնում էր մինչև յառաջապահ խմբից մի քանի հարիւր ոտք հեռու գտնուող մացառներով ծածկուած ձորակը: Այդ քաջերը, ինչպէս ինքներդ կարող էք հասկանալ, կոչւում լեռնցիներ էին եւ ինձնից աւելի արագ ու ճարպիկ կարող էին մագլցել լեռների վրայով: Նոքա հագել էին պինդ տրխատաններով ոտքերին կապած տրեխներ, որ լեռնային աշխարհում ամենահիմնալի յեռակէտ, կռուան էր: Իմ տեղս եթէ մի ուրիշ, աւելի թոյլ ու պակաս եռանդի տէր մարդ լինէր, այդ բոլորը տեսնելուց յետոյ, անշուշտ, յուսահատութեան գիրկը կընկնէր, բայց ես մի ակնթարթում կշռեցի այդ բոլոր հանգամանքները եւ օգտուեցայ այն օտարոտի դիպուածով, որ բաղդը դրել էր իմ ճանապարհի վրայ: Ջարիթեք կողի հէնց ծայրին ընկած էր դատարկ տակառներից մէկը: Սա ամենայն զգուշութեամբ, կամաց-կամաց, մօտեցայ նորան, մի ոստիւնով, որ պատիւ կը բերէր ամենաճարպիկ վագրին անգամ, թռայ տակառի մէջ՝ ոտքերս դէպի առաջ եւ, թափահարելով նորան ամբողջ մարմնովս, դուրեցի բլրակի եզրից ներքեւ:

Արդեօք կմոռանամ երբեք այդ զարհուրելի ճանապարհորդութիւնը, երբ ես գոռում գոչումով, ահագին աղմուկով սարսափելի զառիվայրից ներքեւ էի գլորւում: Ծնկներս ու խոմուկներս դէմ էի տուել տակառի պատերին, որպէս զի ինքս ինձնից աւելի միապաղաղ զանգուած կազմէի: Բայց գլուխս, այնուամենայնիւ, մնացել էր դուրս պրծած տակառի բերնի բացուածքից եւ ես շատ մեծ հրաշք եմ համարում, որ ջարդուփչուր չարի գլուխս: Սկիզբը գլորւում էի հարթ, հաւասար թեք:

մտկերևոյթի վրայով, յետոյ սկսեցին պատահել խիստ դուրս
ցցուած կողեր, որոնց վրայով տակառն այլ ևս ոչ թէ գլորուում
էր, այլ ցատկոտում վայրի այծի պէս և առաջ նետուում աղմուկ
ու ցնցումներով, որից մարմնիս ամեն մի ոսկրոտին ցաւում
ու տանջւում էր: Քամին սուրում էր ականջներէս մէջ, իսկ
գլուխս՝ պտտում ու պտտում էր, մինչև որ ես բոլորովին ինձ
վատ զգացի և համարեա ուշագնաց եղայ: Յետոյ մէկ էլ զգա-
ցի մի սարսափելի թրխկոց և ոստերէ շխշխկոց. ես հասել էի
այն մացառուտներին, որ ես վերեից նկատել էի ներքեւ, շատ
ներքեւ խոր ձորակի մէջ: Դոցա միջից էլ ներքեւ գլորուելով, մի
նոր թեք մտկերևոյթի վրայով, տակառն ընկաւ նոր թփուտնե-
րի մէջ, զարկուեցաւ մի ծառի և կտոր-կտոր դարձաւ: Սա
դուրս եկայ շուրջս թափուած մի ամբողջ կոյտ տախտակի տաշեղ-
ների ու շրջանակների միջից, բոլորովին ջարդ ու փշուր մարմ-
նով, բայց ուրախ և առոյգ սրտով, որով զգում էի թէ ինչպի-
սի նշանաւոր գործ եմ արել և ես նորից արդէն երևակայում
էի ինձ բլրակի վրայ կրակ տուած փարոսն աչքիս առաջ:

Նոր փորձած սարսափելի վեր ու վար ցատկոտուեց ան-
տանելի սիրտ-խառնոց էի զգում և նոյն վիճակն էի զգում,
ինչ որ առաջին անգամ ուկրաինոսում կատարած ծովային ճա-
նապարհորդութեան ժամանակ, որից այնպէս գեղեցիկ օգտուել
գիտէն նենգ անդղիացիք: Ստիպուած էի մի քանի բոպէ հան-
գիստ նստել, գլուխս յեց ձեռքերիս, իմ խեղճ տակառի մնա-
ցորդների մօտ: Բայց երկար ժամանակ հանգստանալու հնա-
րաւորութիւն չկար: Արդէն ականջիս էր հասնում վերեից լը-
սուող աղմուկն ու աղաղակը, որից եզրակացրի, որ հետապն-
դողներս լեռնից վար են իջնում: Արագ ինքս ինձ ձգեցի թփու-
տի ամենախիտ բաժինը և վազեցի մինչ այն ժամանակ, երբ
բոլորովին ուժասուպառ եղայ: Այդ ժամանակ գետին փռուեցի,
հազիւ-հազ կարողանալով շունչ քաշել, մինչ այն աստիճան հե-
ւում էի և ականջներս սրած՝ սկսեցի ականջ դնել: Ոչ մի ձայն,
ծպտուն չէր հասնում ինձ. ակներև էր, որ կարողացել էի ա-
շտտուել ինձ հալածողների ճանկից:

Թարգմ. Յ. Ա.

(Վերջը միւս անգամ)